

Medi ambient i gènere. El paper de les dones en la defensa de la salut i el medi ambient

Josepa Bru i Bistuer

Secció de Geografia. Universitat de Girona
17071 Girona

Data de recepció: abril 1994

Resum

L'article presenta el plantejament i les conclusions generals d'una recerca empírica sobre tres mobilitzacions ciutadanes enfront de riscos ambientals lligats a la presència d'abocadors de residus industrials en diferents municipis de les comunitats autònomes d'Andalusia, País Basc i Catalunya. Es tracta d'un estudi de caràcter comparatiu a partir del qual es pretén perfilar unes hipòtesis bàsiques referents a la relació entre gènere i medi ambient.

Paraules clau: Gènere, medi ambient, risc ambiental.

Resumen. *Medio ambiente y género. El papel de las mujeres en la defensa de la salud y el medio ambiente*

El artículo presenta el planteamiento y las conclusiones generales de una investigación empírica sobre tres movilizaciones ciudadanas frente a riesgos ambientales relacionados con la presencia de vertederos de residuos industriales en municipios de las comunidades autónomas de Andalucía, País Vasco y Cataluña. Se trata de un estudio de carácter comparativo a partir del cual se pretende perfilar unas hipótesis básicas referentes a la relación entre género y medio ambiente.

Palabras clave: Género, medio ambiente, riesgo ambiental.

Résumé. *Environnement et genre. Le rôle des femmes et la défense de la santé et de l'environnement*

L'article présente les objectifs et les conclusions générales d'une recherche empirique sur trois mobilisations sociales face aux risques environnementaux que représente la présence de décharges de déchets industriels dans certaines municipalités des communautés autonomes d'Andalousie, du Pays Basque et de Catalogne. Il s'agit d'une étude de caractère comparatif à partir de laquelle on prétend élaborer des hypothèses de base se référant aux relations entre genre et environnement.

Mots-clés: Genre, environnement, risque environnemental.

Abstract. *Environment and gender. Women's role in health and environment protection*

This paper presents an outline and the general conclusions of an empirical research project on three citizen demonstrations against environmental hazards related to industrial waste

sites in municipalities of the autonomous communities of Andalusia, the Basque Country and Catalonia. This is a comparative study which attempts to identify some basic hypotheses on the relationship between gender and environment.

Key words: Gender, environment, environmental risk.

Sumari

Introducció	Consideracions finals: envers un model de consciència i acció ecològiques «feminitzades»
Les hipòtesis i la metodologia de treball	
Les conclusions de l'estudi	

Introducció

La pàgines que segueixen tracten de presentar el plantejament i les conclusions de caràcter més general d'una recerca desenvolupada, gràcies a una subvenció de l'Institut de la Mujer, durant el curs 1992-93¹.

El treball es plantejava com un estudi empíric de caràcter comparatiu a partir del qual es poguessin perfilar un seguit d'hipòtesis bàsiques referents a la relació gènere/medi ambient.

La recerca va prendre com a casos d'estudi tres mobilitzacions ciutadanes produïdes en els darrers anys de la dècada dels vuitanta i inicis dels noranta enfront de riscos ambientals lligats a la presència d'abocadors de residus industrials a les Comunitats Autònomes d'Andalusia, País Basc i Catalunya: Gibraleón (Huelva), els barris de Bilbao la Vieja i San Francisco (Bilbo) i els pobles de Sarral, Rocafort, Solivella i Pla de Santa Maria (Tarragona).

La tria de les mobilitzacions ciutadanes com a marc d'expressió de les relacions de gènere resulta de dos fets: la constatació que les mobilitzacions ciutadanes són llocs privilegiats de presència femenina i la creixent importància de l'esfera domèstica i les relacions comunitàries per a comprendre les noves tendències d'organització i els nous marcs d'identificació personal en la societat contemporània, aspectes en els quals el gènere es configura com una variable d'importància decisiva.

Gibraleón és un poble gran, té al voltant de deu mil habitants, immers en un paisatge fonamentalment agrícola, però que pel fet de trobar-se a només quinze quilòmetres de Huelva hi manté relacions de forta dependència. Així, l'abocador que es proposava havia d'acollir els residus de la indústria química de Huelva, un dels pols químics de més importància de l'Estat i dels més problemàtics des del punt de vista de la contaminació.

Bilbao la Vieja i San Francisco són dos dels barris més antics del centre de Bilbo, situats en els vessants del petit turó de Mirivilla i que pateixen avui dia

1. En l'estudi varen col·laborar M. Àngels Alió i Núria Ferrer com a membres de l'equip tècnic i Joana Bernabé i Anabel Cervantes en la compilació de la documentació general.

una forta situació de degradació física i marginalització social. Les seves poblacions se situen al voltant de 9.700 habitants i mostren percentatges molt elevats de població vella i desocupada. En aquest cas el problema va consistir en l'incendi espontani de residus tòxics emmagatzemats clandestinament en unes mines abandonades del turó de Mirivilla.

Les localitats que conformen el «cas català», i que es varen mobilitzar de ple arran de constituir-se en zones de localització d'infraestructures de tractament de residus segons el Pla de Residus del 1990, tenen en comú el que, si bé se situen en un àmbit rural, es troben immerses en l'àrea d'influència industrial no només de Tarragona, sinó també de la metròpoli barcelonina.

D'una manera general i passant per alt matisacions, podríem dir que Gibrleón i els pobles del cas català es troben immersos en l'actual tendència a la dissolució dels límits camp-ciutat. Els riscos ambientals materialitzen en elles les relacions invisibles que actualment subordinen espais, aparentment rurals, a la dinàmica dels nuclis urbano-industrials dels quals estan físicament diferenciats.

En el cas de Bilbo, el risc de degradació ambiental es mostra com una faceta més que s'afegeix a una situació de degradació física i marginalització social, força estesa en els cascos antics de les ciutats espanyoles.

Les hipòtesis i la metodologia de treball

En iniciar el treball es plantejaven dues hipòtesis, en primer lloc es tractava de mostrar l'existència d'una percepció dels riscos ambientals pròpia de les dones, en la mesura en què està marcada pels rols de gènere, en particular per les funcions de vetlla de la salut i el benestar familiar.

De manera subordinada enteníem que la consciència de risc ambiental, percebut en termes de gènere, desencadena canvis en la percepció de l'entorn immediat, físic i social, i genera també comportaments específics de les dones.

El treball s'ha desenvolupat simultàniament en diversos àmbits: la consulta de documentació tècnica i la bibliografia de caràcter general; l'anàlisi de premsa diària durant el període del conflicte, així com de revistes, circulars, pasquins, etc.; la consulta de protagonistes directes de cadascun dels casos —tècnics/es, entitats, ciutadans/es, etc.— i, finalment la realització de 64 entrevistes en profunditat a les dones implicades en les mobilitzacions.

Les conclusions de l'estudi

L'estudi desenvolupa dos nivells de conclusions, un de més immediat on s'analitzen els resultats de les entrevistes, i un altre on s'intenta fer un pas més enllà, plantejant conclusions de caràcter general respecte de la relació gènere i medi ambient. Davant la brevetat d'aquesta ressenya, he optat per fer un resum únicament d'aquestes darreres.

Salut, benestar i afecte pel «lloc»: un concepte diferent de medi ambient

Durant les entrevistes les dones poques vegades referien la seva experiència de risc al medi ambient, habitualment ens parlaven de salut, especialment la de les criatures, i d'un sentiment de pèrdua del lloc, d'una sensació de frustració de les expectatives i d'un projecte personal i familiar de vida en un entorn.

Això em porta a posar en qüestió el concepte «estereotipat» de medi ambient i a apuntar la pertinença d'un treball de recerca d'una definició alternativa, capaç de copsar, comprendre i explicar la percepció de les dones, una percepció estretament relacionada amb la manifestació dels impactes ambientals en la vida quotidiana i amb els sentiments i les expectatives de les persones, que es manifesten en una microescala.

El mite de la passivitat i l'activisme de les dones

En tots els casos, les dones han mostrat una decisió i una intrepidesa que contrasta fortament amb la imatge de passivitat i poc «femenines» quan es tracta de temes que involucren la tècnica i quan es troben enfront de situacions de risc per a la integritat física.

La seva actitud sembla poder relacionar-se amb pautes de comportament específicament femenines: la dedicació a la família i la implicació en la comunitat, aquesta darrera en tant que «univers» de relacions històriques, socials i afectives que qualifiquen l'espai viscut.

Així doncs, la implicació femenina en les mobilitzacions apareix també com a conseqüència del sentit de responsabilitat per a l'acompliment de les tasques de gènere i condueix a l'adscripció incondicional a la defensa d'un ambient saludable per a les futures generacions.

Lluita, perseverança i resistència, els «estris» per a la vida quotidiana

Crida l'atenció la naturalitat, l'estoïcisme i àdhuc el bon humor amb el qual les dones han experimentat situacions absolutament excepcionals per a les comunitats, situacions límit que requereixen readaptacions contínues a circumstàncies que canvien diàriament, situacions d'alerta que demanen una actuació polivalent i multidireccional.

Tractant d'explicar l'actitud femenina, ens hem adonat que les qualitats que calen per a una situació de mobilització permanent són les mateixes que les dones ens hem vist forçades a desenvolupar per tal d'acomplir les tasques de gènere quotidianament.

De fet, la inespecificitat és la característica definidora de les habilitats involucrades en les activitats domèstiques. Justament és aquesta inespecificitat de les tasques i habilitats de les mestresses de casa la que fonamenta la minus-valoració per part d'una societat regida pels «especialistes».

En un context com aquest, la mobilització veïnal, que afecta especialment l'esfera personal i que rep una resposta des de la vida quotidiana, és difícil d'as-

similar i fins i tot inquietant pel coneixement dominant —androcèntric—. Només les dones semblen preparades, només elles semblen disposar de respostes automatitzades per a situacions «excepcionals».

El desbordament de l'espai privat a través de l'espai públic

En tots els casos les mobilitzacions han representant una mena de desbordament de l'espai privat en l'espai públic. Si més no per les dones, el desordre civil ha esborrat la frontera entre espais de funcionament diferenciats. Així, l'ocupació permanent del carrer per part seva ha estat una estratègia comuna a tots els casos, i l'espai públic s'ha manifestat de manera inesperada com un escenari de reafirmació per a elles.

Les dones varen traslladar activitats i actituds privades al carrer; van romandre allí preparant el menjar, cosint, tenint cura de les criatures petites, comentant les darreres notícies de les mobilitzacions, discutint estratègies, organitzant rifes i improvisant «paradetes» de menjar preparat per a recaptar diners.

En resum, les formes femenines —subordinades— d'ús i identificació de l'espai es van convertir transitòriament en dominants pel fet de la seva eficàcia per a l'organització i el manteniment de les mobilitzacions.

Dels temps privats als temps públics o la feminització dels períodes de desordre civil

També els temps varen patir una transformació en un doble sentit: l'adequació de la mobilització als ritmes domèstics i un canvi qualitatiu dels temps privats, que es varen haver d'organitzar sobre la base de la simultaneïtat i la compatibilització de tasques ben diferents.

Les tasques de cada dia, que són decisives en el manteniment de les mobilitzacions, són sovint ignorades pel fet de la seva manca de projecció pública. Gairebé sempre, les mobilitzacions ciutadanes s'identifiquen únicament amb accions públiques tals com assemblees o manifestacions, ignorant que es tracta únicament de moments puntuals en els quals la participació dels homes és més visible, però que foren impossibles sense una tasca permanent d'organització i coordinació que, de manera prioritària, és a càrrec de les dones.

D'altra banda, pel que fa a l'organització dels temps personals, el model androcèntric de compartimentació i successió de temps i d'especialització de tasques apareix substituït pel model femení de simultaneïtat i polivalència, pròpies de la vida quotidiana.

El model femení de temps personals preval pel fet que és el que millor s'adapta a situacions d'emergència, sense regles fixes i amb una possibilitat permanent d'imprevist. És per això també que la mobilització representa una sobrecàrrega però no un canvi qualitatiu per a les dones, mentre que els homes pateixen una notable sensació de desestabilització personal.

**Consideracions finals:
envers un model de consciència i acció ecològiques «feminitzades»**

Tot el que ha estat exposat ens permet parlar d'un «model femení de consciència i acció mediambiental» que no ha d'ésser patrimoni només de les dones, sinó que, ben al contrari, se'ns mostra com una via perquè la societat pugui dissenyar formes alternatives —no androcèntriques— per analitzar i actuar en el medi ambient.

El reconeixement de les aportacions específiques de les dones a la solució dels problemes mediambientals conté, a més, l'embrió d'un canvi social molt més ampli que reconsidera la rellevància social i política de la vida quotidiana.

En definitiva, atenent l'experiència femenina estem assentant les bases per a una societat diferent en la qual les persones puguin gaudir d'una gestió ambiental veritablement humana.